

Az eljárási rend szerint ezeket a bírálatokat én már korábban írásban megkaptam, s így módon volt áttanulmányozni őket. Ennek során világossá vált előttem, hogy a bírálatok tematikusan három nagyobb csoportot alkotnak: (1) kritikai észrevételek, (2) hiányok és (3) továbbgondolási lehetőségek. Válaszomban követem ezt a tematikát, vagyis nem külön-külön válaszolok bírálóim észrevételeire, igyekszem azonban minden megjegyzésüket figyelembe venni, reagálni rájuk.

(1) Kritikai észrevételek

A kritikai észrevételek közül három kifejezetten elméleti jellegű. Balázs Zoltán azt vetette fel, hogy értelmezésemben közel kerül egymáshoz a társadalomelmélet és a politikaelmélet, ennek következtében *nem specifikálom egyértelműen a politika valóságát* a társadalmon belül. Nos, felfogásom sarkalatos pontja, s erre ő is utalt, hogy a politikai valóság nincs eleve és véglegesen készen, hanem folytonos értelmező cselekvésekben, azaz szomatikus és verbális tettekben, formálódik és rögzül. Kérdés azonban, hogy ez esetben mi lesz egyáltalán politika? – tettem fel a kérdést magamnak is anno. Így jutottam el oda, – kétségtelenül Carl Schmitt nyomán, mint ezt Balázs Zoltán is megjegyzi – ahol már a görögök is tartottak: a politika, túl az egyéni vagy magánlétek valóságán, a közösség szabályozott létezése, vagyis a társadalomnak az a területe, ahol a *politikai közösségre tartozó ügyeket* kezelik és oldják meg alapvetően értelmező és interaktív módon. Balázs Zoltán úgy véli ez túl tág felfogás, amelyben minden szervezett tevékenység beletartozik. Így lenne, ha megállnék ott, hogy a politika szervezett és szabályozott közösségi tevékenység és semmi más. Talán vannak ilyen módon értelmezhető mondataim, de koncepcionálisan ez kiegészül nálam azzal a tartalmi elemmel, hogy a politikában a közösségre tartozó ügyek, azaz *közügyek* kezeléséről van szó, amely ilyen minőségében a közösségek tagjainak életfeltételeit és sorsát érinti. Koncepcionálisan ezt „A közügy politikaelmélete” (2014) című monográfiámban dolgoztam ki, amelynek átdolgozott összegzését itt a bírálatból kényszerűen kimaradt V. fejezet tartalmazza. Felfogásomnak nyilvánvalóan van egy polemikus éle. Sokan hajlamosak a politikát *leszűkíteni* a pártok működésére és a hatalom szervezeteire, s ezt szigorú definíciókkal igyekeznek megadni. Én azonban azt gondolom, hogy a közügyek formálásának *egésze* politikának tekintendő – ennek persze részei a pártok, a hatalom, sőt az állam is – ám ennek egy *nyitott* politikaértelmezés felel meg. Ennek a tengelyét vagy középpontját meg lehet határozni, szélei azonban, mondhatni létszerűen, elmosódtak, ahogyan ezt Balázs Zoltán is észrevételezte. A kérdés szerintem nem a definíció egzaktsága, hanem termékenysége, használhatósága.

Gyáni Gábor veti fel, hogy *nem tisztázom kellőképpen az oksági-törvényi összefüggések helyét és szerepét, vagyis a diszkurzív és a dologi tényezők egymáshoz mért súlyát és jelentőségét*. Tudható, hogy ez a humán tudományok egyik nehezen megoldható, már eddig is sok vitát kiváltott, ugyanakkor sarkalatos elméleti-filozófiai problémája. Gyáni úgy látja, hogy a munkámban én leginkább kiszorítom az oksági magyarázatot az értelmezés javára, nem pedig megoldom a kettő viszonyát. Ez elég pontos diagnózis. Jó pár évvel ezelőtt alaposan igyekeztem áttanulmányozni a társadalomra vonatkozó oksági magyarázat filozófiai és tudományos irodalmát, s ennek nyomán jutottam arra az álláspontra, amit Gyáni Gábor itt szóvá tett. Nemcsak azért tettem ezt, mert egymást kizáró felfogásokkal találkoztam, hanem azért is, mert, mint *Philippe Descola* francia társadalomtudós is írta, a társadalomtudományok jórészt ma is „az oksági magyarázat klasszikus fizikából öröklött deduktív” és determinista

modelljét követik, miközben – milyen érdek ez – ma már a természettudományokban is sokkal inkább a *valószínűségi* megközelítés az elfogadott. (Az oksági magyarázat. Philippe Descola et al. szerk.: *A kulturális antropológia eszméi*. Budapest: Századvég, 21. p.) Tesszük ezt szerintem azért, hogy munkálkodásunk „igazi” tudománynak tűnjön. Természetesen nem lettem sem indeterminista, sem szolipszista, sem felelőtlen posztmodern. Egyszerűen arra jutottam, hogy ebben az alárendelt helyzetben a jelentéktelennek és feleslegesnek tartott értelmezést kell a középpontba állítani. Vagyis *hermeneutikai politikatudományt* próbáltam kidolgozni. És egyáltalán nem voltam egyedül ebbéli törekvésemben. Nem állítom azonban, hogy a politikai valóságban nincsenek adottságok, keretek, hogy „minden csak beszéd”, csupán azt, hogy minden értelmezve áll a rendelkezésünkre. Abban viszont igaza van Gyáni Gábornak, hogy különböző státusú és súlyú értelmezések vannak, és abban is, hogy szükség lenne a kauzalitás olyan elméleti kidolgozására, „amely összhangba lenne hozható a diszkurzivitás itt kifejtett koncepciójával.” Magam is úgy látom, hogy lennének itt még tennivalók, amit könyvem alcímével is próbáltam jelezni, nevezetesen, hogy ez „Bevezetés”.

Gyáni Gábor kritikát fogalmazott meg a munkám empirikus érvényessége kapcsán is. Szóvá tette, hogy *könyvemben a politikai cselekvő absztrakt fogalom, a politikai társadalom sem kevésbé elvont, hiszen nem foglalkozom a cselekvők szociológiai jellemzőivel, valamint az időben és térben létező különféle politikai rendszerekkel, ezek strukturált viszonyaival*. Válaszomban egyrészt utalnék arra, hogy az elmúlt két évtizedben ez a probléma sűrűn felmerült a diszkurzivitás körüli vitákban. Egyesek szerint ez „csak” elvont elmélet, mások szerint „csak” a pártműködés és a politikai kommunikáció empirikus vizsgálatának egyik módszere. Én azonban azt gondolom, hogy olyan elmélet vagy szemlélet, amelynek *erősek az empirikus relevanciái*, mondhatni saját empirikus valósága van, amennyiben a társadalom és a politika empirikus tényeit nem azonosítjuk a számszerűsített valósággal. Ennek problematikus természetéről egyébként éppen Gábor írt két izgalmas tanulmányt is. A diszkurzív vizsgálatok éppen erről a specifikus valóságról szólnak. Végeztem én ilyeneket is, korábban például az Ellenzéki Kerekasztal tárgyalásáról, az 1994 évi MSZP – SZDSZ paktumról, a magyarországi szocializmusról, de a 2014-ben megjelent *Kötőjelek* című kötetem több ilyen írást is tartalmaz. Másrészt arra utalnék, hogy könyvem alapvetően episztemológiai munka, annak bírálatba bevont első 14 fejezete a 33-ból mindenképpen az, amely megpróbál utakat nyitni egy mellőzött empirikus valóság vizsgálata felé. Erre „élő példák” egyébként a tanítványaim, akik több ilyen vizsgálatot elvégeztek már, és írtak ilyen típusú kiváló monográfiákat. Kérdés, mennyire lehet ennek kapcsán differenciálni a politikai cselekvőt és valóságot. Mindenesre a bíráltba már nem bevont következő fejezetek megkísérlik ezt megtenni, mondhatnám persze, hogy csak egy bizonyos szintig. Ennek lehet az a problémája, amit Gyáni szóvá tett; a lokális érvényesség. Mert mintha munkám, véli, csak a modernitás, a nyugati típusú demokráciák, és a kelet-európai diktatúrák tapasztalataira építene. Vélhetően ez így van. Messze túl volt és van a kompetenciámon az elméletem kiterjesztése a „történeti időkre”. Bár a diszkurzivitás episztemikus magvát általánosan érvényesnek gondolom. Nevezetesen azt, hogy az ember értelmezői létben volt, van és lesz, bár ezt nem elsősorban én állítom, hanem például Heidegger. Hogy aztán ez az alapvető antropológiai létezés konkrétan milyen eszközökkel valósul meg, milyen tartalmak fejeződnek ki általuk és milyen formát ölt, nos, az változik és mulandó.

A kritikák másik része viszont arról szól, hogy vajon *adekvát módon értelmezem-e* a munkámba bevont szerzőket, irányzatokat. Balázs Zoltán szóvá teszi, hogy Michael Oakeshott nézetei vélhetően nem illeszkednek hézagmentesen az általam képviselt felfogáshoz, Gyáni Gábor pedig azt, hogy az elemezett tudományterületek megállapításainál nem mindig látszik világosan, hogy minek van és minek nincs politikatudományi relevanciája.

Opponenseim jól diagnosztizáltak. Én ugyanis az elmúlt 25 évben kemény küzdelmet folytattam azért, hogy megtaláljam azokat szerzőket és irányzatokat, akik, és amelyek teoretikus alapokat és kapaszkodókat jelenthetnek a diszkurzív szemléletű politikatudomány kidolgozásához. Másoknál viszont én nem maradéktalan illeszkedést, hanem mindig *inspirációt* kerestem. Képletesen szólva, leültem a szerzők mellé, s megpróbáltam kérdezni, szóra bírni őket. Mondjuk: Monsieur Ricoeur, Herr Koselleck és Mister Oakeshott, van egy problémám, ez és ez. Ön mit gondolt s írt erről? Úgy vélem, hogy nagy elődeinkhez való kapcsolódásnak ez legitim tudományos eljárása. Ennek is vannak persze veszélyei. Kettő is. Az egyik az, hogy esetleg olyan összefüggéseket is bemutatok, amelyeknek nem bomlanak ki a relevanciái, a másik pedig az, hogy a saját problémámra koncentrálna esetleg leegyszerűsítsem és félreinterpretálom a faggatott gondolkodót és irányzatot. Igyekeztem ezeket a csapdákat elkerülni. Bírálóim azonban jó okkal észrevételezték: ez olykor nem sikerült. Ha most kéziratot bíráltak volna, a publikálás előtt mindenképpen javítanám ezeket. És mindenképpen azt is, amit Gyáni Gábor még szóvá tett: mindig legyen világos, hogy „*ki beszél itt valójában?*”: az elemezett szerző vagy a könyv írója.

(2) Hiányok

Opponenseim mind tematikus mind szerzői hiányokat szóvá tettek. Csepeli György felvetette, hogy a politikai szervezetek vonatkozásában nemcsak az állam és a pártok szervezeti valóságát lett volna érdemes elemezni, hanem ki lehetett volna térni, mint írja, „a politikai mozgalmakra [is], melyekben a később kifejlődő szervezetek csírái vannak”. Úgy vélem, hogy ez valóban így van. Néhány helyen szóba kerül a könyvemben a politikának ez a területe. Például ott, ahol a népszavazás intézményét, vagy ahol a civil szervezet működését elemzem (főleg ezen a helyen). Nem vizsgálom azonban abból a szempontból a politikai mozgalmat, hogy miként jelennek meg itt a politika szervezeti valóságának a kezdetei. Az interpretatív szemlélet szempontjából azért is lehet ez érdekes, mert egy politikai mozgalom kiindulópontján elsődlegesen *diszkurzív* képződmény, ami aztán esetleg stabilan intézményesedik és betagozódik a meglévő szervezeti keretekbe. Gondoljuk például a zöldmozgalomra, amely az utóbbi húsz-harminc évben fokozatosan vált egyik meghatározó politikai tényezővé, és ma már szervezetileg tekintve is ez a helyzet. Úgy látom tehát, hogy ez fontos kiegészítése lehetne az általam elemzett szervezeti valóságnak.

Csepeli György opponenciájában azt is megemlíttette; munkámban jó lett volna többet olvasni arról, hogy „*a diszkurzivitás miként van jelen az egyes politikatudósok egymásközi kommunikációjában*” és ez a diszkusszió esetleg hozzájárul e valamilyen módon a tudományos tudás és hatalmi tudás viszonyának tisztázásához. Ezzel kapcsolatban ismét utalnom kell egy kényszerítő körülményre. Könyvemnek a doktori bíráltból kivett utolsó fejezetiben elsősorban ezt a problémát vizsgálom. Egyrészt azt, hogy történetileg milyen modelljei alakultak ki a tudományos és a politikai tudás ellentétének a feloldására, másrészt azt mutatom be, hogy egy autentikus politikatudománynak miként kell folyamatosan szembenézni a tudás és a hatalom ellentmondásos viszonyával. Ez a részek azonban döntően teoretikus megfontolások, tehát nem a politikatudósok egymás közötti vitáit elemzik. Tettem én erre korábban kísérletet. 1999-ben közöltem egy tanulmányt „Publicisztikai politológia” címmel, melynek tárgya az egymással is vitázó és politizáló politológusok voltak. Csepeli Györgynek azonban abban igaza van, ezzel a típusú a kommunikációval nem foglalkozik a munkám, jóllehet tárgya a politológia alapkérdését érinti: mi egyáltalán a politikatudomány. Egyetértek vele: érdemes lenne ezt a hiányt pótolni, akár a magyar politológusok vitáit is elemezni.

A szerzői hiányok tekintetében Gyáni Gábor megemlíti *Hajnal István* nevét, aki – mint írja – az általam is vizsgált témák egy részében „példaszerű konceptualizálását [...] hajtotta végre még az 1930-as években”. Utal arra is, hogy a történettudományban vannak további szerzők, akik segítségemre lehettek volna az elméleti tájékozódásban. Ez kétségtelenül így van. Igyekeztem én a történettudományok területén is tájékozódni, sőt a fogalomtörténeti kutatások egyik hazai istápolója és inspirálója lettem, s én magam is írtam ilyen tárgyú dolgozatokat. Hajnal István írástörténeti munkáit is használtam, viszont azokat a tanulmányokat, amiket Gyáni Gábor említ, egyszerűen nem ismertem. Igyekszem majd ezt pótolni, annál is inkább, mert az a kevés, amit Hajnalról tudok, kifejezett tisztelőjévé tett. A történettudományról egyébként azt gondolom, hogy ez a diszciplína a politikatudomány idősebb testvére, és nemcsak olyan módon, hogy nekünk is meg lehet és meg kell írni a jelen politikai valóság egy-egy területének a történetét, hanem szemléletmódját és a történészek attitűdjét tekintve. Különösképpen hasznosak lehetnek számunkra az utóbbi 50-70 évben kiforrálódott történettudományi törekvések, amelyek megnyitották a múlt vizsgálatát a filozófiában lejátszódott hermeneutikai és nyelvi, fordulat előtt. Ezekről a törekvésekről én egyébként a legtöbbet éppen Gyáni Gábor munkáiból tanultam, bár talán nem eleget.

Csepeli György azt teszi szóvá, hogy „a politikatudomány diszkurzív fordulatát” *nem ágyazom be* azokban a változásokba, amelyet olyan szerzők képviselnek, mint Mead, Goffman, Garfinkel, Cicoruel, Turner, vagy az új szervezetszociológiát író Bushes-Marsh szerzőpáros. Ez kétségtelenül így van. Felvetése azt az átfogó problémát érinti, hogy vajon kikre lehetett volna még építenem a diszkurzív politikatudomány kidolgozásában. Igyekeztem én elég széles felületen tájékozódni az elmúlt 25 év során. Ezt először a politikatudomány területén kezdtem el, ennek könyvei a *Tudáselméletek* (1998) és a *Diszkurzív politikatudomány alapjai* (2004). Bár a kilencvenes években már voltak ilyen törekvések a nemzetközi tudományosságban, de nem túl sok, és úgy gondoltam, érdemes tájékozódni más tudományterületek felé is. Így kezdtem el olvasni a kulturális antropológiát, a nyelvészetet, a kommunikációtudományt, a retorikát és történettudomány jeles szerzőit, és persze fontos filozófusok munkáit. Ennek nyomán írtam is különböző tanulmányokat, nem állítom azonban minden releváns szerző munkásságát számításba vettem. Például a Csepeli által említetteket sem, pedig fontosak lettek volna. Mentségem csak kapacitásom végeessége, s az, hogy ezen szerzők munkáinak az elemzéseivel vélhetően nem alakították volna át radikálisan a könyvemben kifejtett koncepciót. Úgy vélem, talán lesz még időm pótolni a szociálpszichológia jeles szerzőinek a recepcióját.

(3) Továbbgondolásra vonatkozó megjegyzések

Rendkívül megtisztelő számomra, hogy opponenseim inspirációt is látnak a munkámban, s felvetnek olyan problémákat, amelyek kapcsán a véleményemre kíváncsiak.

Balázs Zoltán kíváncsi lenne arra, hogy mi „*a politikatudomány aktivista felfogása és az interpretatív tudomány viszonya*.” Hiszen szerinte „a pártatlan megismerési szándék is torkolhat politikába”, vagyis magának a tudománynak is lehet igen erős politikai szerepe.” Én ezzel a megállapítással egyetértek, de azt gondolom, hogy érdemes differenciáltan szemlélni mindkét területet, és ilyen módon vonatkoztatni őket egymásra. Ugyanis ma már a diszkurzív szemlélet alapján álló politikatudomány is tagolt. A *kritikai diskurzuselemzés* (1) kifejezetten aktivista jellegű, hiszen hívei a politikusok megnyilatkozásait vizsgálják, például a társadalmi kirekesztés rejtett megnyilvánulásait, és kutatásaikat bevallottan is politikaalakítási szándékkal teszik. A magát *diskurzuselméletnek* (2) nevező irányzat viszont olyan politikaelméletet dolgozott ki, amely sokszoros áttétellel kapcsolódik az empirikus valósághoz, jóllehet legjelentősebb alakja Ernesto Laclau 2005-ben könyvet publikált a populizmusról. Az egyre terjedő *közpolitikai diskurzuselemzés* (3), ahogy az elnevezése is

mutatja, a különböző közpolitikai döntések megalapozását és megvalósítást követi nyomon, mégpedig olyan módon, hogy bevonja a vizsgálatokba az intézkedéseket meghozó és az általuk érintett személyek értelemfejtő-értelemadó aktivitását is, és az elemzők ennek nyomán dolgoznak ki közpolitikai javaslatokat.

Balázs Zoltán, mint írja, kíváncsi lenne álláspontomra *a tudás és az ismeret közötti különbségről* is. Őszintén meg kell mondani, hogy én ezen a problémán eddig még nem gondolkoztam el kellő alapossággal. Vélhetően azért, mert nem éreztem perdöntőnek a szigorú különbségtevésüket. Megelégedtem azzal a tudásszociológia alaptézissel, hogy az ismeret elsőrendűen a valóságra vonatkozó információkat jelenti, a tudás viszont ennél átfogóbban az ismeretek szerzési módját, értelmezését, feldolgozását, vagyis azt, ahogyan tudunk valamit és ezt a tudást használjuk. Amikor valamikor a kilencvenes években a Miskolci Egyetemre meghívást kaptam a „Politikai szemantika” tárgy tanítására, és elkezdtem a munkát, hamar világossá vált előttem, hogy nemcsak a nyelvészet – ezen belül sem csak a szemantika – jelentős tényező ebben a vonatkozásban, hiszen a retorika, a szimbólumtanok és a kommunikációtudományok is meghatározó összefüggéseket tárnak fel a tudás, jelesül a politikatudás természetéről. Így lett aztán a tantárgy és a 98-ban megjelent jegyzetem címe „Politikai tudáselméletek”, amelyben ezeknek a területeknek 12 meghatározó gondolkodóját mutatom be Arisztoteléstől Jürgen Habermasig. Megtehettem volna, hogy a két fogalom szigorú elhatárolására törekszem a filozófia episztemológia hagyományának szellemében, mint ezt mások megtették, én azonban ezt a lazább és inspirálóbb utat termékenyebbnek gondoltam.

Csepeli György azt kérdezi, hogy mit gondolok az utóbbi években lezajlott *infokommunikációs technológiai változásokról*, amelyek mélyen érintik a politikai tényeket és folyamatokat is, hiszen egyrészt lehetőséget adnak az adatalapú beavatkozásokra, és úgy tűnik, hogy kiiktatják a politikai szereplők viszonyából a választást, a szabadságot. Opponensemmel abszolút mértékben egyetértek abban, hogy a huszadik században kibontakozó új kommunikációs technikák – csúcspontján a komputerizációval és a világhálóval – radikálisan átformálták az információk létrejöttét, áramlását és ennek nyomán a tudásunk természetét és szerkezetét. Megemlíteném ezzel kapcsolatban az eredetileg irodalmár Friedrich Kittler és Hans Ulrich Gumbrecht nevét, akiknek egész életműve erről a problémáról szól, de utalnék az utóbbi időben kibontakozott metafilológiára is (például Jerome McGann munkáira), amelynek művelői pedig arra kíváncsiak, hogy az elektronikus szöveg és a hipertext létrejötte miként alakítja át a lineáris írást és egyben a gondolkodásunkat is. Tudjuk, rengeteg pesszimista elemzés született már ezeknek a technológiáknak a kapcsán. Én azonban – rendíthetetlen optimistaként – azt gondolom, hogy az átalakulás itt sem ab ovo hanyatlás. Természetesen ilyenkor bizonyos dolgok ad acta kerülnek, de egyben új lehetőségek is megnyílnak, amivel aztán az emberek többnyire élnek is. Én nem nagyon kedvelem a tehetetlenség apoteózisait, hiszen cselekedni mindig tudunk, sőt kell is, s ahol emberi tett van, ott választás is van, kivéve persze a nyílt erőszak eseteit. A tényekkel és adatokkal való manipuláció sem nem új dolog, jóllehet hatásosabbá vált.

Én az embert, s ezt Csepeli jól látja, eredendően és elvileg szabad lénynek látom, persze bizonyos keretek között cselekedhetünk csak szabadon, ugyanis egyebek mellett ettől a mindennapi szabadságtól vagyunk emberek. Hogy aztán a kvantummechanika merre felé tágítja ezeket a cselekvési és értelmezési kereteket, én azt nem tudom: nem látok bele a végtelen univerzumba. Azt viszont tudom, hogy a mikrofizika és a társadalmi valóság egymás édestestvérei. A mikrofizikai, azaz a szubatomi objektumok ugyanis keretek közé vannak ugyan szorítva, de ott; szabadok, nem lehet pontosan megmérni őket, változtatják a paramétereiket és ellenállnak a kimerítő megismerésnek. Pontosán úgy, mint az emberek, szemben a makro-fizika determinációs valóságával, ami a társadalomról való gondolkodásunknak még mindig az egyik mintája.

Csepeli György azonban felvetett még egy problémát. Azt kérdezi, hogy vajon „*hol ér véget a diszkurzív politikatudomány*”, amivel személetem érvényességi határaitra kérdez rá. Ami a múltó időt illeti, erre már utaltam, de felvethető a határkérdés térileg és tematikusan is. Éppen Csepeli György tette szóvá egy konferencián, hogy munkáimból hiányzik az érzelmek vizsgálata, mások a politikai tragédiák elemzését és a tárgyi objektívációk vizsgálatát hiányolták, s volt, aki úgy látta, hogy az erőszak és az emberi test pedig ellenáll a diszkurzív elemzésnek. Egyrészt azt mondanám itt, amit Gadamer is, hogy nem minden nyelv, de minden értelmezve állt és áll a rendelkezésünkre. A valóság ugyanis kimeríthetetlen, amivel illendő számolni. Másrészt egyáltalán nem gondolom, hogy én mindent megírtam, amit meg lehet vizsgálni és írni. Sőt a diszkurzív szemlélet megjelent további tudományterületen is. Ma már van diszkurzív pszichológia, közgazdaságtan, vezetéstudomány, köz- vagy szakpolitika, és vannak eleve ennek a szemléletnek a jegyében született diszciplínák is, ilyen például a kulturális antropológia és a kommunikációtudomány.

Végezetül megköszönöm opponenseim sok izgalmas problémát exponáló bírálatát. Azt pedig külön köszönöm nekik, hogy elismerően szóltak a doktori munkám egészéről, s ilyen módon támogatják számomra az akadémiai doktori cím odaítélését. Remélem sikerült minden fontos felvetésükre érdemben reagálnom.